

Mgr Iwona Fryzowska-Chrobot

Dr Wojciech Giermaziak

Warszawa – GBL

MOTYW ALKOHOLU W MALARSTWIE

Abstract

Alcohol has accompanied man since the dawn of history. Strong attachment of many cultures to alcohol transfer red also to art, including painting, becoming the subject of many well-known artists works. The work presents selected paintings of painters from different eras, which show the role of alcohol in various historical periods and its perception by the then living people.

Streszczenie

Alkohol towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Silne przywiązanie wielu kultur do alkoholu przeniosło się również na grunt sztuki, w tym także malarstwa, stając się tematem prac wielu znanych artystów. W pracy przedstawiono wybrane obrazy malarzy z różnych epok, które ukazują rolę alkoholu w różnych okresach historycznych oraz jego postrzeganie przez ówczesnie żyjących ludzi.

Wstęp

Alkohol znany jest ludziom od tysięcy lat. Spożywany pierwotnie w celach magicznych i leczniczych, stał się nieodłącznym towarzyszem przyjęć i spotkań, sprawcą dobrego nastroju oraz niebezpiecznym źródłem uzależnień. W większości kultur znane były środki upajające i odurzające, stosowane szeroko w obrzędach, uroczystościach, ważnych wydarzeniach życiowych, czy w szukaniu ucieczki od rzeczywistości. Już w najstarszych źródłach pisanych pojawiały się wzmianki o alkoholu. Starożytni

uważali wino za napój niezwykle i właściwy bogom¹. W eposie bohaterskim starożytnego Sumeru o Gilgameszu, pochodzącym sprzed ponad pięciu tysięcy lat, szczególną rolę odgrywa wino określane jako „krew winogron”. Wyływa ono z ciał bogów Dobra, ranionych podczas walki z bogami Zła, wsiąkając w ziemię. Pomimo odniesionych ran bogowie Dobra zwyciężają w tej walce, stąd przekonanie, że wypicie wina zapewnia mistyczny kontakt z potężnymi siłami Wszechświata. Odbicie tych wierzeń występuje później w wielu religiach, w tym również chrześcijańskiej², gdzie wino jako uosobienie krwi Chrystusa nabrało wyjątkowego znaczenia sakralnego.

Na podstawie źródeł pisanych można przypuszczać, że już w starożytnym Egipcie i Mezopotamii najbardziej rozpowszechnionym napojem alkoholowym było piwo, a w mniejszym stopniu wino gronowe, które pojawiło się tam w IV–III tysiącleciu p.n.e.

Picie wina w Egipcie miało charakter ceremonialny i rytualny, uczestniczyli w nim kapłani i osoby wysoko urodzone, oni też byli właścicielami winnic, piwo natomiast było napojem dla plebsu. Alkohol stał się więc jednym z elementów określających pozycję społeczną jednostki, czy też grupy. Picie alkoholu powodowało jednak wiele negatywnych następstw, dlatego zaczęto wprowadzać ograniczenia dotyczące m.in. picia alkoholu w świątyniach, aby pijani wierni nie byli tam okradani, czy picia alkoholu w armii egipskiej, zwłaszcza w czasie wojen³. Wino, jako eliksir na łagodzenie smutków nieodłącznie związanych z życiem ludzkim, sławione było także w późniejszych okresach. Odgrywa ono znaczącą rolę również w opowieściach biblijnych Starego Testamentu, w Księdze z tysiąca i jednej nocy, a także w Koranie⁴. Stary Testament zawiera wiele opisów o nadużywaniu wina przez postaci biblijne, takie jak Noe czy Samson, którzy słynęli z opilstwa. Spożywanie alkoholu było rozpowszechnione wśród Żydów, zwłaszcza w okresie niewoli egipskiej. Stosowali oni alkohol również do celów medycznych i w walce ze swoimi przeciwnikami. Potępiając nadużycia alkoholu, Biblia jednocześnie wymienia napoje alkoholowe jako podstawę życia i błogosławieństwo Boga. Występuje w niej wiele pozytywnych słów na temat wina⁵.

Liczne źródła opisują rolę, jaką odgrywało wino w kulturze starożytnej Grecji. Towarzyszyło ono rytuałom religijno-magicznym, było składane w ofierze bogom, stanowiło nieodłączny element świąt, uczt, spotkań towarzyskich, pełniło też funkcje medyczne, zwłaszcza jako środek uśmierzający ból. Mężczyźni pili wino podczas sympozjonów,

¹ Joanna Zętar: *Rzecz o...kulturze w kieliszku czyli subiektywna opowiadka o alkoholach*. Obyczaje. 2003 nr 15 s. 34

² Jerzy Lisiewicz: *Alkohol a zdrowie i kultura człowieka*. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, s. 6

³ Ignacy Wald: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1986, s. 14-15

⁴ Jerzy Lisiewicz: *Alkohol a zdrowie i kultura człowieka*. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, s. 6-7

⁵ Małgorzata Maciejczyk: *Alkohol a religia*. Kosmos 2012 T. 61 nr 1 s. 16

stanowiących w starożytnej Grecji ważną instytucję społeczno-kulturową, na których prowadzili interesujące dyskusje na tematy filozoficzno-religijne. Alkohol pomagał w nawiązywaniu kontaktów i swobodnym wyrażaniu myśli. Zwyczaje związane z piciem wina zostały przejęte przez Rzymian wraz z innymi elementami kultury greckiej. W czasie uczt Rzymianie jedli i pili w sposób znacznie mniej umiarkowany. Szczególnie nadużywały alkoholu klasy wyższe i rzymskie armie. Funkcje alkoholu istotne dla sympozjonów greckich uległy tu znacznemu ograniczeniu. Alkohol dla Rzymian był przede wszystkim intoksykantem oraz wskaźnikiem wysokiej pozycji społecznej, uprawa winnej latorośli i handel winem miały zaś duże znaczenie gospodarcze⁶.

Do czasu powstania współczesnej medycyny, sfermentowane napoje alkoholowe i od XIII w. destylaty często stosowano jako leki. Powszechnie preferowano napoje alkoholowe, gdyż uważano je za mniej szkodliwe dla zdrowia niż zanieczyszczona woda. Pijaństwo było więc na porządku dziennym, chociaż uporczywe upijanie się bywało potępiane. Istniejące przepisy prawa dotyczyły głównie porządku publicznego, a nie obaw o zdrowie ludności. Obraz ten uległ zmianie w miarę rozwoju ówczesnego świata, z powodu m.in. industrializacji, poprawy sposobów komunikowania się między ludźmi i odkrywania coraz silniejszych destylatów. W XIX i na początku XX w. powstawały w Europie silne ruchy zmierzające do ograniczenia lub zakazu spożywania alkoholu w obawie o skutki jego działania. W XIX w. pojawiła się również idea „alkoholizmu” jako choroby, a w wielu krajach europejskich zakładano instytucje, podobne do domów dla psychicznie chorych, w których leczono „alkoholików”⁷.

Temat alkoholu na obrazach znanych malarzy

Silne przywiązanie wielu kultur do alkoholu przeniosło się również na grunt sztuki, w tym także malarstwa, stając się tematem prac wielu znanych artystów.

Malarz końca Średniowiecza Hieronim Bosch (ok. 1453-1516) nadaje wierzeniom i obawom swego czasu poetycką formę. Jego obraz *Siedem grzechów głównych* inaczej *Stół Mądrości* (1475-1480) w sposób moralizatorski i prześmiewczy przedstawia rejestr grzechów, które prowadzą człowieka do piekła. W środku obrazu w promiennym kręgu widnieje Chrystus, a pod nim napis „Strzeż się, strzeż, Bóg cię widzi”, dookoła umieszczonych zostało siedem scen rodzajowych ilustrujących grzechy główne: pychę, chciwość, nieczystość, zazdrość, nieumiarkowanie w jedzeniu i piciu, gniew, lenistwo. Wokół „okręgu grzechów” Bosch umieścił cztery medaliony – Godzina śmierci, Zmartwychwstanie i Sąd Ostateczny oraz Piekło i Królestwo Niebios. Fragment obrazu [il. 1]

⁶ Ignacy Wald: Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, s. 15-16

⁷ Peter Anderson, Ben Baumberg: Alkohol w Europie: raport z perspektywy zdrowia publicznego. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 2007, s. 37

ukazuje scenę, na której przedstawieni zostali – objadający się opasły mężczyzna, grube dziecko, osobnik wychylający dzban tak zachłannie, że wino leje mu się po brodzie oraz pani domu wnoszącą na półmisku upieczony drób. Scena symbolizuje nieumiarkowanie w jedzeniu i piciu, jeden z grzechów głównych, za który człowiek poniesie zasłużoną karę⁸.

Il. 1. H. Bosch, fragment obrazu *Siedem grzechów głównych* (1475-1480)
 Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 53, Hieronim Bosch. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 6

Jeden z ostatnich obrazów włoskiego malarza epoki Renesansu Giovanniego Beliniego (1430-1516) *Pijaństwo Noego* (1513-1514) przedstawia scenę z życia Noego. Jego tematyka została zaczerpnięta ze Starego Testamentu, z Księgi Rodzaju. Po potopie Noe zasadził winnicę, a gdy owoce winogron dojrzały zrobił z nich wino. Po nadmiernej degustacji, upojony winem, zasnął nagi w namiocie. W takim stanie zobaczył go syn

⁸ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 53, Hieronim Bosch. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 6-7

Cham, który zawołał dwóch swoich braci. Na obrazie bracia klęczą przy leżącym, upojonym winem ojcu, a pośrodku Cham, na którego twarzy gości szyderczy uśmiech. Pozostali bracia ze wstydem odwracają twarze i okrywają blade i bezwładne ciało ojca czerwonym suknem. Przy głowie Noego widać kiść winogron, a obok niego czarę, z której jeszcze wylewa się wino. Konflikt Noego z Chamem jest pierwszym opisanym przykładem problemów rodzinnych wynikających z nadużywania alkoholu^{9, 10} [il. 2].

Il. 2. G. Bellini *Pijaństwo Noego* (1513-1514)

Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 34, Giovanni Bellini.

Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 30

Obrazy włoskiego malarza epoki Renesansu Tycjana (ok. 1488-1576) o tematyce mitologicznej, są swoitym hymnem na cześć wina, piękna i miłości, ale przede wszystkim wibrują życiem. Obraz *Bachanalie* (1518-1519) przedstawia ucztę na cześć Dionizosa, boga pijaństwa i zabawy, na wyspie Andros. Ruchy i pozy upojonych winem ludzi są płynne i pełne gracji. Cała scena sławi radość wolnego i beztroskiego pogańskiego życia¹¹ [il. 3].

⁹ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 34, Giovanni Bellini. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 30

¹⁰ Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu – Stary Testament. Księga Rodzaju. Rozdz. 9 [on-line] biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=9, [dostęp 17.02.2018]

¹¹ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 50, Tycjan, Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 16

Il. 3. Tycjan *Bachanalia* (1518-1519)

Źródło: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=20192863>

Obraz *Bachus i Ariadna* (1522-1523) w dynamiczny sposób ukazuje moment, gdy Bachus spostrzega porzuconą przez Tezeusza na wyspie Ariadnę. Porażony jej urodą, wyskakuje z rydwanu zaprzężonego w gepardy, aby ją porwać. Towarzyszy mu podchmielony winem orszak – idący tanecznym krokiem satyr, owinięty w pędy kwiatu winnego i wymachujący nogą byka, postać siłacza zmagającego się z wężem, mały satyr – pół dziecka, pół kozła, gruby, śpiący na osle Sylen oraz grające na instrumentach nimfy. Tycjan ukazuje tu pogański świat pozbawiony chrześcijańskiej moralności¹² [il. 4].

¹² Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 50, Tycjan. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 17

Il. 4. Tycjan *Bachus i Ariadna* (1522-1523)

Źródło: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=611549>

Prawie sto lat później flamandzki malarz, Peter Paul Rubens (1577-1640) namalował obraz *Bachanalia* (1615), przedstawiający pijanego Sylena i satyrów, współbiesiadników boga pijaństwa i zabawy Bachusa. Zamroczonego winem boga przyrody podtrzymują dwie kobiety – jasnowłosa satyrzyca i czarnoskóra kobieta, przedstawicielka podbitego narodu, trzymająca w dłoni tamburyno. Z prawej strony ukazana została rodzina satyrów, a wśród nich żeńska postać satyra, karmiąca swoje dzieci¹³. Na obrazie widać również lwa, dzikie zwierzęta ukazywano często jako czcicieli boga wina. Takie zestawienie postaci było bardzo popularne już w starożytności, ukazywało zwierzęcą stronę ludzkiej natury, instynktów i namiętności [il. 5].

¹³ Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie [on-line] egr.buw.uw.edu.pl/node/31286 [dostęp 17.02.2018]

Il. 5. P. Rubens *Bachanalia* (1615)

Źródło: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=158496>

W latach 1612-1618 Rubens namalował obrazy o podobnej tematyce – *Pijany Herkules* oraz *Orszak Sylena*. Rubens wywarł duży wpływ na malarstwo Antona van Dycka, który był jego uczniem, a później współpracownikiem. Podobnie jak u Rubensa temat pijaństwa występuje na jego obrazach. Obraz *Pijany Sylen* (1620) przedstawia grubego, pijanego przyjaciela boga wina Dionizosa, prowadzonego przez wieśniaków do króla Midasa. Na wpół przytomny Sylen, który nie może utrzymać się na nogach, podtrzymywany jest z jednej strony pod rękę przez zmysłową wieśniaczkę, a z drugiej przez mężczyzn, z których jeden podnosi do ust dzban z winem, starając się opróżnić go do dna. Dla dodania dramatyzmu przedstawionej scenie, alkoholowe zamroczenie Sylena Van Dyck przeciwstawia urodzie młodej kobiety¹⁴ [il. 6].

¹⁴ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 68, Anton van Dyck. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 10-11

Il. 6. A. van Dyck *Pijany Sylen* (1620)

Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 68, Anton van Dyck.
Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 11

W starożytności podczas spotkań ludzi z wyższych warstw społecznych wypijano duże ilości dobrego wina. Pijąc dyskutowano o etyce, filozofii, czy religii. Wino miało zachęcać uczestników spotkań do aktywności w trakcie rozważań i dyskusji na ważne tematy. Hiszpański malarz Diego Velázquez na swoim obrazie *Bachus wśród pijaków* inaczej *Triumf Bachusa* (1628) w ironiczny sposób zestawiał mit i rzeczywistość. Starożytny bóg Bachus pojawia się w XVII-wiecznej Hiszpanii, gdzie przebywa w otoczeniu zwykłych pijaków. Sposób w jaki artysta przedstawił pijących, ich ubiór i wyraz twarzy, wskazują na ludzi prostych i ubogich. Malarz kwestionuje w ten sposób mit wina jako aspiracji życia kulturowego i pokazuje, że dla ludzi z niższych stanów społecznych, żyjących w ubóstwie, alkohol był jedynie ucieczką od rzeczywistości a nie inspiracją do kulturalno-intelektualnych rozważań^{15, 16} [il. 7].

Il. 7. D. Velázquez *Bachus wśród pijaków* (1628)

Źródło: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=39077>

¹⁵ Ganna Melnyk: 10 dzieł sztuki inspirowanych alkoholem. Rynek i Sztuka [on-line] <http://rynekisztuka.pl/2014.05/26/10-dziel-sztuki-inspirowanych-alkoholem/> [dostęp 07.02.2018]

¹⁶ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 66, Diego Velázquez. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 13

Jan Steen (1626-1679) holenderski malarz okresu Baroku zasłynął jako twórca pełnych satyry i humoru scen z życia codziennego XVII wieku¹⁷. Jego obraz *Wino to zdrajca* (1668-1670) przedstawia zamroczoną winem, nieprzytomną kobietę, którą starają się podnieść z ziemi i posadzić na wózku otaczający ją ludzie. Budzi ona ogólne zainteresowanie i wywołuje uśmiech na twarzach dorosłych i dzieci [il. 8]. Steen jest autorem również innych obrazów przedstawiających nadużycie alkoholu przez współczesnych – *Pijacy* (ok. 1660), *Skutki pijaństwa* (1663), czy *Pijąca para* (1679).

Il. 8. J. Steen *Wino to zdrajca* (1668-1670)\

Źródło: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1204966>

¹⁷ Agnieszka Niemojewska: Obraz pełen tajemnic – Świat na opak. [on-line] <http://www.historia.uwamrze.pl/artukul/1147451/obraz-pelen-tajemnic-swiat-na-opak> [dostęp 17.02.2018]

W latach 1797-1798 hiszpański artysta Francisco Goya (1746-1828) namalował *Kaprysy* – cykl osiemdziesięciu grafik, które były satyrą na społeczeństwo hiszpańskie końca XVIII w., zwłaszcza szlachtę i kler. Jedną z grafik *Kaprys nr 79 – Nikt nas nie widział* w humorystyczny sposób obnaża pijaństwo wśród duchowieństwa, ukazując podchmielonych mnichów, którzy trzymają w dłoniach kielichy pełne wina, stojąc przy beczce mocnego trunku w klasztornej piwnicy¹⁸ [il. 9].

Il. 9. F. Goya *Kaprys nr 79: Nikt nas nie widział* (1797-1798)
Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 77,
Francisco Goya. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 12

¹⁸ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 77, Francisco Goya. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999, s. 12.

Tradycja spożywania piwa w Polsce sięga wieku XI, a literatura XVII i XVIII w. bogato opisuje alkoholowe swawole. Największe spożycie piwa przypada na okres XVIII w., gdy było ono podstawowym napojem, tak jak obecnie kawa czy herbata.

Wódka pojawiła się na początku XVI wieku. Pędzono ją we dworach i zwykle miała moc 30-35%, zaprawiano ją ziołami, cynamonem, anyżem, skórką pomarańczową. W dawnej obyczajowości polskiej wódka była napojem drugorzędnym. Alkohol był spożywany przy każdej okazji, dodatkowo pełnił rolę leku ułatwiającego trawienie, odkazał a także spełniał ważne zadanie w obrzędach i świętach.

Picie alkoholu w Polsce ma długą tradycję i jest głęboko zakorzenione w naszej kulturze.

Do pijaństwa wśród polskiej szlachty nawiązuje obraz Aleksandra Orłowskiego (1777-1832) *Uczta u Radziwiłłów* (1. poł. XIX w.) przedstawiający zaproszonych przez Radziwiłłów szlachciców biesiadujących przy suto zastawionym stole. Uczestnicy uczty wznoszą toasty wśród wesołej zabawy. Niektórzy z nich są już w stanie upojenia alkoholowego. Szlacheckie wielogodzinne spotkania przy uginających się pod naporem potraw i trunków stołach, często przeradzające się w zwykłe pijatyki, były wówczas powszechne i stanowiły element obyczajowości ówczesnej elity narodu¹⁹ [il. 10].

Podstawą szlacheckiej gospodarki w Polsce był eksport zboża, głównie do Holandii. W XVI w. Holendrzy sami zaczęli produkować wystarczające ilości zboża, przez co popyt na polskie zboże spadł i powstały nadwyżki w jego produkcji. Aby zredukować straty w gospodarce, w XVII i XVIII w. ze zboża zaczęto produkować bardzo duże ilości mocnego trunku. Niektórzy historycy wiążą ten fakt z pojawieniem się alkoholizmu wśród chłopów²⁰. Obowiązywały ich wówczas dwa przymusy – propinacyjny i konsumpcji, które pozwoliły warstwom posiadającym uzależnić chłopów, a później robotników. Propinacja to wyłączne prawo do produkcji i sprzedaży napojów alkoholowych. Początkowo takie prawo mieli książęta, później również szlachta i duchowieństwo. Poddani musieli zaopatrywać się w trunki w gorzelni swojego pana²¹. Przymus konsumpcji polegał natomiast na obowiązku spożywania alkoholu albo przynajmniej jego nabywania²². Funkcjonowały nawet normy spożycia dla rodzin. Powstało wtedy wiele zwyczajów, których nieodzownym elementem był alkohol, a niedziela w połowie należała do kościoła, a w połowie do karczmy.

¹⁹ Władysław Pomarański: Pijaństwo staropolskie – Uczty, *GazetaGazeta.pl*, 2 Maj, 2011, s. 1-2, on-line, http://www.gazetagazeta.com/artman/publish/printer_30659.shtml, dostęp 15.02.2018

²⁰ Historia z wódką. Z Krzysztofem Zamorskim rozmawia Marta Duch-Dyngosz. Znak. 2006, marzec, nr 706. [on-line] <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/7062014z-krzysztofem-zamorskim-rozmawia-marta-duch-dyngosz/historia-z-wodka/> [dostęp 15.02.2018]

²¹ Józef Burszta: Społeczeństwo i karczma. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1951, s. 17

²² Tamże, s. 37

Il. 10. A. Orłowski *Uczta u Radziwiłłów* (1 poł. XIX w.)

Źródło: <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?showContent=true&id=16435>.
Muzeum Narodowe w Warszawie

Sceny z życia ówczesnej wsi ukazywał w swoim malarstwie Józef Chełmoński (1849-1914). Jego obraz *Pijany chłop* (ok. 1881) przedstawia ledwie trzymającego się na nogach mężczyznę, którego podtrzymuje kobieta i roześmiani kompani. Na obrazie *Przed karczmą* (1877) widać gwarny tłum podchmielonych i rozweselonych chłopów. Postacie ukazane są w charakterystycznych gestach, zwłaszcza grupa przytupujących dziadów. Gama kolorystyczna obrazu – zimne szarości błota kontrastujące z bielą topniejącego śniegu, zgaszone czerwienie sukien bab, subtelnie zróżnicowane szarości łachmanów dziadów, żółć oświetlonych okien karczmy nadają obrazowi niezwykłą ekspresję²³ [il. 11, 12].

²³ Alfred Ligocki: Józef Chełmoński. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1983, s. 45

Il. 11. J. Chelmoński *Pijany chłop* (ok. 1881)

Pijany chłop – szkic ok. 1878. Muzeum Mazowieckie w Płocku.

Źródło: http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Chelmonski/Images/Pijany_chlop.jpg

[Il.12] J. Chełmoński *Przed karczmą* (1877)
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=28466524>
 Muzeum Narodowe w Warszawie

Obrazy Chełmońskiego podważały obowiązujące wówczas normy obyczajowe, z niesmakiem patrzono na podnoszenie do rangi dzieła sztuki ordynarności, prostactwa, rozpasanych tańców i pospolitego pijaństwa²⁴.

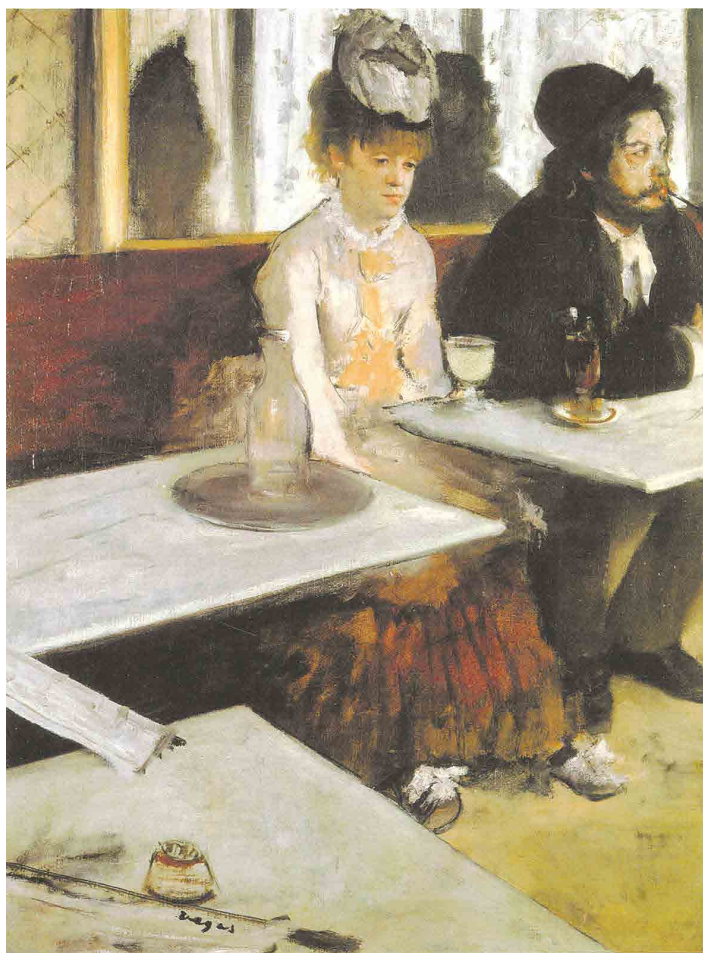
W XIX w. spożycie wina we Francji znacznie spadło, a jego miejsce zajął absynt, tani trunek, produkowany na bazie piołunu z dodatkiem kminku, anyżku i innych ziół. Alkohol ten, nazywany „zieloną wrózką”, oskarżany był o wywołanie zaburzeń psychicznych ze względu na zawarty w nim tujon, toksyczny związek chemiczny występujący m.in. w olejku eterycznym piołunu. W przeciągu kilkunastu lat od 1875 do 1913 roku konsumpcja absyntu we Francji wzrosła piętnastokrotnie, raczono się nim też w innych krajach Europy i w USA. W drugiej połowie XIX w. absynt stał się synonimem alkoholizmu także wśród kobiet, gdyż ten zielony likier chętnie pijały kobiety²⁵. Absynt był również najczęściej spożywanym napojem wśród paryskiej bohemy tego czasu, artyści pobudzali nim swoją kreatywność. Ze względu na plagę nałogowego picia absyntu na przełomie XIX i XX w., w większości krajów europejskich i USA zabroniono po I wojnie światowej jego produkcji i sprzedaży.

Francuski malarz impresjonista, Edgar Degas (1834-1917) wprowadził w swoim malarstwie nowy temat o wydźwięku społecznym, ukazując wyniszczający charakter uzależnienia od alkoholu. Jego obraz *Absynt (W kawiarni)* (1876) przedstawia parę

²⁴ Antyki-polska. Świat antyków. Zainteresowanie ludowością w malarstwie polskim XIX wieku. [on-line] http://antyki-polska.x25.pl/paper/Zainteresowanie_ludowoscia_w_malarstwie_polskim_XIX_wieku [dostęp 15.02.2018]

²⁵ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 6, Edgar Degas. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998, s. 21

siedzącą przy stoliku w paryskiej kawiarni Nowe Ateny, jednym z ulubionych miejsc spotkań impresjonistów. Przed kobietą stoi kieliszek wypełniony zielonkawym trunkiem, a obok pusta już butelka. Na jej twarzy widoczny jest smutek, nieobecny wzrok i poczucie beznadziejności życia. Pomimo fizycznej bliskości obie postacie zdają się siebie nie zauważać, są zagubione, przygnębione, a każda z nich jest pogrążona we własnych myślach. Artysta dokonuje analizy psychologicznej postaci, które nie rozmawiają ze sobą, trwając w milczeniu i samotności. Obraz ten wywarł silny wpływ na twórczość innych malarzy, którzy malowali obrazy o podobnej tematyce [il. 13].

Il. 13. E. Degas *Absynt* (1876)

Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 6,
Edgar Degas. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998, s. 21

Kilka lat wcześniej Édouard Manet (1832-1883) na swoim obrazie *Pijący absynt* (1858-1859) przedstawił mężczyznę ubranego w brunatną pelerynę, z wysokim cylindrem na głowie, który przysiadł na murku. Na pierwszym planie na ziemi leży ciemna, pusta butelka, a obok mężczyzny stoi kieliszek wypełniony absyntem. Przedstawiona scena jednoznacznie sugeruje, że namalowana osoba należy do marginesu społecznego i jest uzależniona od alkoholu. Trucizna w szklance uczyniła go kaleką, o czym świadczy skrzywiona lewa noga, i wypełniła mu głowę urojeniami²⁶. W oczach ludzi współczesnych Manetowi temat obrazu był niezwykle, ponieważ był realistycznym portretem pijaka, a nie wytworną i pełną dystansu alegorią²⁷ [il. 14].

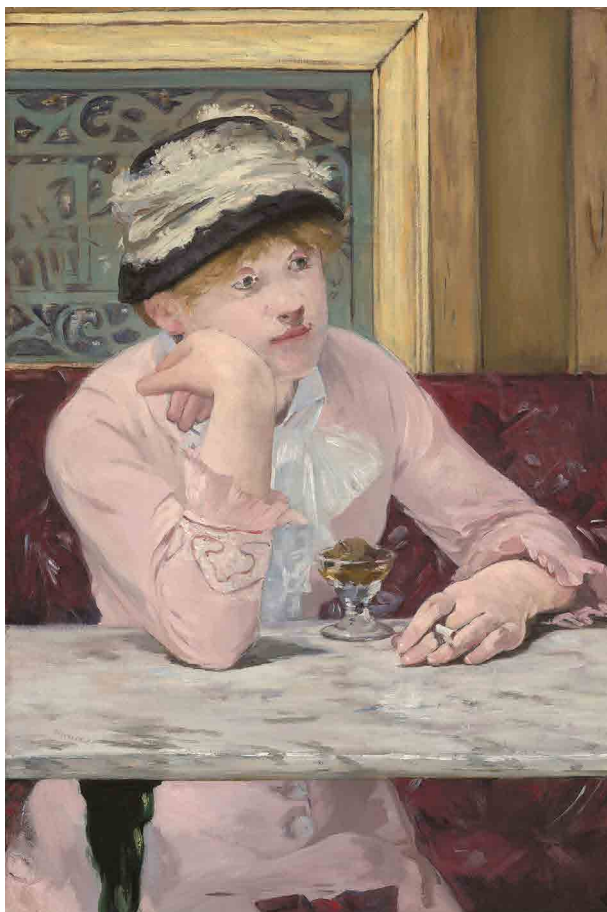

Il. 14. É. Manet *Pijący absynt* (1858-1859). Ny Carlsberg Glyptotek
 Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 5, Édouard Manet. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998, s. 9

²⁶ Iain Gately: Kulturowa historia alkoholu. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2011, s. 401

²⁷ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 5, Édouard Manet. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998, s. 8-9

Inny obraz *Śliwka* (1877) ukazuje naznaczoną lekkim rozbawieniem melancholię kobiety pijącej alkohol, w którym zanurzona jest tytułowa śliwka. Kobieta szuka w alkoholu ucieczki przed pozbawioną nadziei egzystencją²⁸ [il. 15].

Il. 15. É. Manet *Śliwka* (1877)

Źródło: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=154425>

Henri de Toulouse Lautrec (1864-1901), będący pod wpływem twórczości Degasa, podjął również temat kobiety pijącej. Na płótnie *Pijaczka*, inna nazwa *Kac* (1887-1888) sportretował malarzkę francuską Suzanne Valadon²⁹ [il. 16].

²⁸ Tamże, s. 8

²⁹ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 8, Henri de Toulouse-Lautrec. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998, s. 7

Il. 16. H. de Toulouse Lautrec *Pijaczka* (1887-1888)

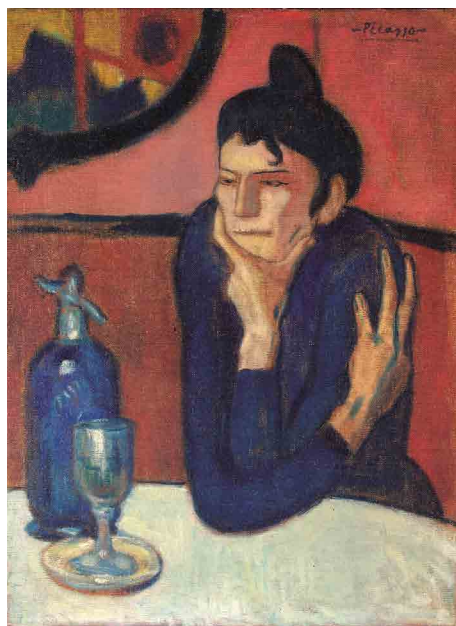
Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_de_Suzanne_Valadon_par_Henri_de_Toulouse-Lautrec.jpg

Hiszpański malarz Pablo Picasso (1881-1973) na swoich obrazach również przedstawiał ludzi pijących absynt. Jego *Pijąca absynt* (1902) to kobieta siedząca w kawiarni przy kieliszku absyntu. Ma ona lekko zdeformowaną postać i wydłużone proporcje, co jest charakterystyczne dla malarstwa tego artysty [il. 17].

Problem alkoholizmu wśród kobiet stanowił poważne zagrożenie w tamtych czasach i był szeroko omawiany w prasie i literaturze.

Edvard Munch (1863-1944), słynny norweski ekspresjonista, na jednym ze swoich obrazów *Nazajutrz* (1893-1895) przedstawił kobietę śpiącą na łóżku w niedbałej pozie, w spódnicy i rozpiętej na piersiach koszuli. Jej lewa ręka zwisa bezwładnie za łóżko, a rozrzucone na poduszce czarne, długie włosy opadają na podłogę. Na stole obok łóżka stoją dwie puste butelki po alkoholu i dwie szklanki, w jednej z nich niedopite wino. Sugerują one, że poprzedniej nocy kobieta zasnęła upojona alkoholem³⁰ [il. 18].

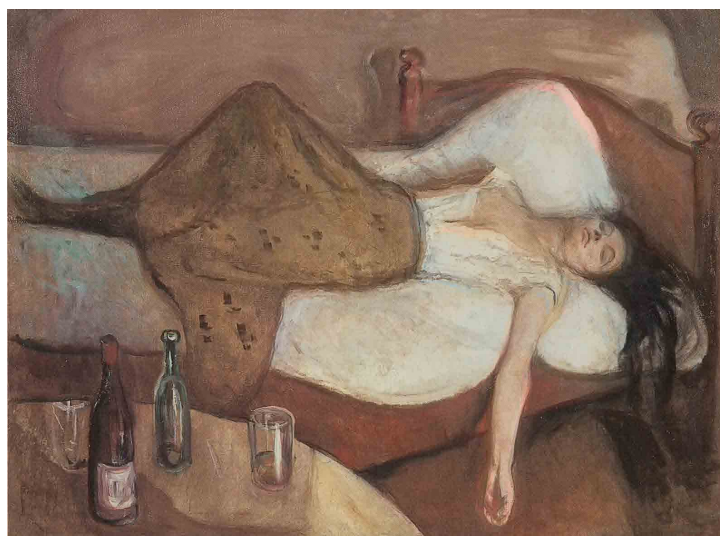
³⁰ Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Cz. 106, Edvard Munch. Wrocław: P.O. Polska, 2004, s. 18

Il. 17. P. Picasso *Pijąca absynt* (1902)

Lipiński F. *Hopper wirtualny: obrazy w pamiętającym spojrzeniu*.

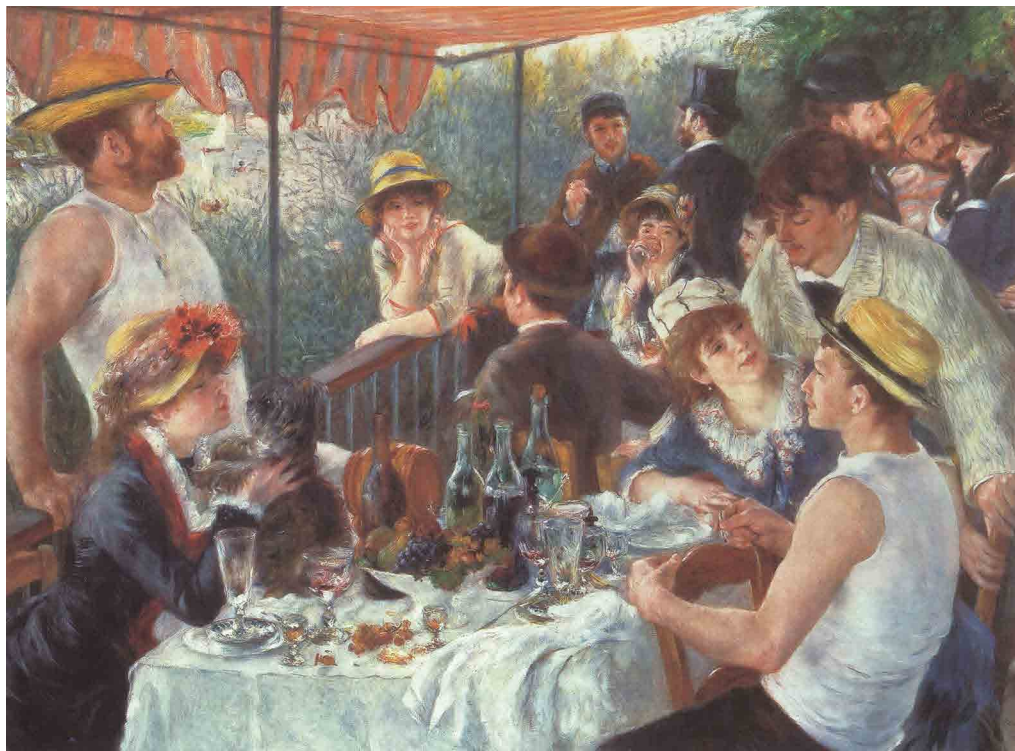
Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, s. 628

Il. 18. E. Munch *Nazajutrz* (1893-1895)

Źródło: Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Cz. 106,
Edvard Munch. Wrocław: P.O. Polska, 2004, s. 18

Negatywny stosunek do alkoholu, w niektórych kręgach spowodował większe zainteresowanie piwem. Jego popularność jest widoczna na obrazach impresjonistów. *Śniadanie u wioślarzy* (1881) Auguste'a Renoira (1841-1919) ukazuje grupę młodych ludzi siedzących w słoneczny dzień pod pasiastą markizą nadrzecznej gospody. Mężczyźni w słomkowych kapeluszach, kobiety w sukniach z falbankami i kapeluszach ozdobionych kwiatami i wstążkami. Wszyscy zarumienieni, weseli i lekko podchmieleni. W centralnym punkcie obrazu młoda dziewczyna opróżnia szklankę piwa³¹ [il. 19].

Il. 19. A. Renoir *Śniadanie u wioślarzy* (1881)

Źródło: Wielcy malarze. T. 6, Renoir. Warszawa: Edipresse Polska, 2016, s.

We współczesnym malarstwie polskim artyści również podejmowali temat alkoholizmu. Wybitny malarz i rysownik XX w. Jerzy Duda Gracz (1941-2004), którego obrazy zawsze budziły silne emocje, przedstawia postacie o karykaturalnie zdeformowanych ciałach, symbolizujące grzechy i słabości ludzkie – lenistwo, zaściankowość, chamstwo, dewocję i pijaństwo. Jego obrazy charakteryzują się groteskowością, zawierają

³¹ Iain Gateley: Kulturowa historia alkoholu. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2011, s. 405

elementy naturalistyczne i wręcz turpistyczne. Pokazują świat w krzywym zwierciadle – trochę śmieszny, a trochę straszny. Obrazy *Piwo* (1970), *Dziecko alkoholika jako hetman* (1988), *Pokusa – Anioł uliczno-przydrożny*, czy *Anioł śmierci* (1995) przedstawiają zdeformowane, groteskowe figury pijaków. Bohaterowie obrazów są smutni, oszpecceni i nie widzą sensu swojego życia. Nie poczuwają się do jakiejkolwiek odpowiedzialności społecznej, nie dbają o przeszłość, czyli tradycję i historię własnego narodu, ani o jego przyszłość. Brak sensu życia i marazm pozbawił ich wszelkich zdolności do dalszej egzystencji³² [il. 20-23].

Il. 20. J. Duda Gracz *Piwo* (1970)

Źródło: Gondowicz Jan: Jerzy Duda Gracz (1941-2004).

Warszawa: EdipressePolska, 2006, s. 9

³² Elżbieta Hak: Stereotypy i maski – figura „polskiego chama” na przykładzie malarstwa Jerzego Dudy- Gracza. *Ziemia Częstochowska*. 2017 T. 43 s. 309-310. [on-line] <http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/4625/19.pdf> [dostęp 10.02.2018]

Il. 21. J. Duda Gracz *Dziecko alkoholika jako hetman* (1988) (z lewej)

Il. 22. J. Duda Gracz *Pokusa – Anioł uliczno-przydrożny* (1994)

Źródło: Gondowicz Jan: Jerzy Duda Gracz (1941-2004). Warszawa: Edipresse Polska, 2006, s. 24, 85

Il. 23. J. Duda Gracz *Anioł śmierci* (1995)

<http://archiwum.rp.pl/artukul/1312721-Polska-wedlug-Dudy-Gracza.html>

Polski malarz i rysownik Zdzisław Lachur (1920-2007) również zwrócił uwagę na dramat alkoholizmu. W swojej twórczości posługiwał się dynamiczną, często drapieżną formą, której uproszczony rysunek i oszczędny kolor zbliżał go do twórczości Picassa. Jego obraz *Ojciec wrócił do domu* (1955) z cyklu *Alkoholizm* ukazuje oczekującą na męża kobietę z czwórką małych dzieci. Twarz matki pełna niepokoju, smutku i przygnębienia oraz strach na twarzach dzieci świadczą o tragedii tej rodziny, gdzie alkoholizm ojca i bieda wywierają piętno na życiu całej rodziny [il. 24].

Il. 24. Z. Lachur *Ojciec wrócił do domu* (1955)

Źródło: <http://desa.art.pl/index.php?pozycja=2447&language=en>

Podsumowanie

Napoje alkoholowe powstały w sposób niejako niezamierzony i przypadkowy, w wyniku fermentacji winogron czy ziarna jęczmienia. Od zarania dziejów ich historia jest ściśle związana z religią i historią narodów. Znaczenie i rola alkoholu na przestrzeni

epok zostały uwiecznione na obrazach znanych malarzy. Ten tajemniczy napój, przybyły z głębi dziejów bywał w różnych okresach historycznych czczony, ubóstwiany, opiewany, uwielbiany i gloryfikowany, ale równocześnie przeklinany, zakazywany i oskarżany o wszelkie zło na świecie. Na swoich płótnach artyści ukazywali pochwałę wina, zabawy i beztróskiego życia, ale także ośmieszali pijaństwo wśród różnych warstw społecznych, dostrzegali problem alkoholu jako choroby i wskazywali na jego wyniszczający charakter. Pozostawili w ten sposób artystyczne świadectwo zmiennego i różnicowanego stosunku człowieka do problemu alkoholu i jego roli w kulturze i obyczaju.

Bibliografia

Anderson Peter, Baumberg Ben: Alkohol w Europie: raport z perspektywy zdrowia publicznego. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 2007.

Antyki-polska. Świat antyków. Zainteresowanie ludowością w malarstwie polskim XIX wieku. [on-line] http://antyki-polska.x25.pl/paper/Zainteresowanie_ludowoscia_w_malarstwie_polskim_XIX_wieku [dostęp 15.02.2018].

Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu – Stary Testament. Księga Rodzaju. Rozdz. 9. [on-line] biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=9 [dostęp 17.02.2018].

Bończa-Szałowski Jan: Polska według Dudy Gracza, Życie Kujawsko-Pomorskiego, 30 czerwca 2016. [on-line] <http://archiwum.rp.pl/artukul/1312721-Polska-wedlug-Dudy-Gracza.html> [dostęp 15.02.2018].

Burszta Józef: Społeczeństwo i karczmą. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1951.

Desa Dzieła sztuki i antyki [on-line] <http://desa.art.pl/index.php?pozycja=2447&language=en> [dostęp 25.02.2018].

Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. [on-line] egr.buw.uw.edu.pl/node/31286 [dostęp 17.02.2018].

Gately Iain: Kulturowa historia alkoholu. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2011.

Gondowicz Jan: Jerzy Duda Gracz (1941-2004). Warszawa: EdipressePolska, 2006.

Hak Elżbieta. Stereotypy i maski – figura „polskiego chama” na przykładzie malarstwa Jerzego Dudy-Gracza. Ziemia Częstochowska. 2017 T. 43 s. 307-313. [on-line] <http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/-Content/4625/19.pdf> [dostęp 10.02.2018].

Historia z wódką. Z Krzysztofem Zamorskim rozmawia Marta Duch-Dyngosz. Znak. 2006, marzec, nr 706. [on-line] <http://www miesiecznik.znak.com.pl/7062014z-krzysztofem-zamorskim-rozmawia-marta-duch-dyngosz-historia-z-wodka/> [dostęp 15.02.2018]

Ligoński Alfred: Józef Chelmoński. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1983.

Lipiński Filip: Hopper wirtualny: obrazy w pamiętającym spojrzeniu. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

Lisiewicz Jerzy: Alkohol a zdrowie i kultura człowieka. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.

Maciejczyk Małgorzata: Alkohol a religia. Kosmos 2012 T 61 nr 1 s. 11-19.

Melnyk Ganna: 10 dzieł sztuki inspirowanych alkoholem. Rynek i Sztuka. [on-line] <http://rynekisztuka.pl/2014.05/26/10-dziel-sztuki-inspirowanych-alkoholem/> [dostęp 07.02.2018].

Niemojewska Agnieszka. Obraz pełen tajemnic – Świat na opak. [on-line] <http://www.historia.uwamrze.pl/arttykul/1147451/obraz-pelen-tajemnic-swiat-na-opak> [dostęp 17.02.2018].

Oblicza kultury: Portal kulturalno-informacyjny. [on-line] <http://www.obliczakultury.pl/193-sztuki-piekne/grafika-i-malarstwo/2082-jerzy-duda-gracz-biografia.html> [dostęp 15.02.2018].

Pomarański Władysław. Pijaństwo staropolskie – Uczty, GazetaGazeta.pl, 2 Maj, 2011, s. 1-2. [on-line] http://www.gazetazeta.com/artman/publish/printer_30659.shtml [dostęp 15.02.2018].

Wald Ignacy: Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.

Wielcy malarze. T. 6, Renoir. Warszawa: Edipresse Polska, 2016.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 5, Édouard Manet. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 6, Edgar Degas. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 8, Henri de Toulouse-Lautrec. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1998.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 34, Giovanni Bellini. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 50, Tycjan. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 53, Hieronim Bosch. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 63, Rubens. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 66, Diego Velázquez. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 68, Anton van Dyck. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Nr 77, Francisco Goya. Siechnice: Eaglemoss Polska, 1999.

Wielcy malarze – ich życie, inspiracje i dzieło. Cz. 106, Edvard Munch. Wrocław: P.O. Polska, 2004.

Wikimedia Commons. [on-line] https://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page [dostęp 15.02.2018].

Zętar Joanna: Rzecz o...kulturze w kieliszku czyli subiektywna opowieść o alkoholach. Obyczaje. 2003 nr 15 s. 34-37.